

JUSTYNA MICHAŁEK-KWIECIEN orcid.org/0000-0002-6059-2381

Instytut Psychologii, Uniwersytet Gdański, Gdańsk
Institute of Psychology, University of Gdańsk, Gdańsk
e-mail: justyna.michalek-kwiecien@ug.edu.pl

Recenzja książki: Radosveta Dimitrova, David Sam i Laura Ferrer-Wreder (2021). *Roma Minority Youth Across Cultural Contexts Taking a Positive Approach to Research, Policy, and Practice*, Oxford, UK: Oxford University Press

Książka *Roma Minority Youth Across Cultural Contexts Taking a Positive Approach to Research* wydana przez Oxford University Press w 2021, pod redakcją Radosvety Dimitrovej, Davida Sama oraz Laury Ferrer-Wreder przybliża sytuację jednej z liczniejszych mniejszości etnicznych w Europie – Romów. Ogólnie społeczność ta wzbudza ambiwalentne uczucia, z jednej strony fascynuje bogatą tradycją, a z drugiej strony jest obiektem stygmatyzacji. Utrzymujący się w większości społeczeństwach negatywny wizerunek Romów, który prowadzi do dyskryminacji, wciąż jest jedną z głównych przyczyn doświadczanych przez dzieci i młodzież romską trudności w zakresie optymalnego rozwoju. Rozważania zawarte w recenzowanej książce dotyczą przede wszystkim właśnie funkcjonowania dzieci i młodzieży romskiej, biorąc pod uwagę perspektywę pozytywnego rozwoju młodzieży (ang. *Positive Youth Development*). Redaktorami monografii są uznani badacze z obszaru psychologii rozwoju oraz psychologii międzykulturowej. Ponadto warto zauważyć, że Radosveta Dimitrova – współredaktorka monografii, jest znaną na arenie międzynarodowej badaczką rozwoju młodzieży pochodzącej z marginalizowanych mniejszości etnicznych w Europie, w szczególności Romów.

Obecnie na rynku wydawniczym jest wiele pozycji dotyczących pozytywnego rozwoju młodzieży (m.in. Lerner i in., 2008; Shek i in., 2013; Bowers i in., 2015). Tym, co wyróżnia re-

cenzowaną książkę i stanowi o jej nowatorstwie, jest wykorzystanie tej ramy teoretycznej do analizy sytuacji młodzieży największej mniejszości etnicznej w Europie. W przedmowie Richard M. Lerner (współtwórca jednej z koncepcji pozytywnego rozwoju młodzieży, Lerner i in., 2009) podkreśla, że bazowanie na mocnych stronach, zwracanie uwagi na mechanizmy adaptacyjne, ale również na plastyczność rozwoju ma szczególne znaczenie w grupach dyskryminowanych, których członkowie borykają się z wieloma trudnościami w zakresie optymalnego rozwoju. Młodzież z marginalizowanych społeczności, żyjąca w ubóstwie, może tym samym w większej mierze skorzystać z perspektywy pozytywnego rozwoju.

Poza wspomnianą wyżej przedmową książka składa się ze wstępu oraz dwunastu rozdziałów pogrupowanych w trzy części (A, B i C). I tak, w części A poświęconej obecnej sytuacji Romów pierwszy rozdział autorstwa Carmen Buzea oraz Radosvety Dimitrovej to rys historyczny oraz przegląd najważniejszych cech społeczno-demograficznych i kulturowych mniejszości romskiej. Dodatkowo autorki dokonują porównania sytuacji Romów w zależności od kraju zamieszkania, ze szczególnym uwzględnieniem czynnika, w jaki sposób ta różnorodna sytuacja może przekładać się na funkcjonowanie dzieci i młodzieży. Przedstawione w tym rozdziale rozważania, oparte na pracach empirycznych, pozwalają bliżej przyjrzeć się mniejszości

romskiej, ale też wyzwaniom, przed którymi stają jej członkowie. Autorki, zgodnie z założeniami książki, nie koncentrują się jedynie na analizie przeciwności czy deficytów, ale przede wszystkim wskazują na mocne strony, które powinny być promowane i rozwijane wśród młodzieży romskiej. Wśród tych zasobów wymienia się przede wszystkim tożsamość etniczną, zakotwiczoną w normach, tradycjach i wartościach przekazywanych z pokolenia na pokolenie, która silnie wiąże się z odczuwanym przez romskich adolescentów dobrostanem. W kolejnym rozdziale Marija Bingulac odpowiada na pytanie, jak założenia perspektywy pozytywnego rozwoju mogą być wykorzystywane w celu wspierania młodzieży romskiej mieszkającej w Stanach Zjednoczonych. W opracowaniu tym dokonano przeglądu literatury na temat życia północnoamerykańskich Romów, którzy w wyniku dyskryminacji, przymusowych eksmisji, doświadczanej przemocy w Europie, szukali schronienia właśnie za oceanem. Ponownie nie tylko ukazane są trudności, z którymi zmagają się mniejszość romska w Stanach Zjednoczonych, ale przede wszystkim przybliżone zostały mechanizmy, które mogą sprawić, że w tym kontekście kulturowym możliwy będzie pozytywny rozwój jej członków. Mechanizmy te przede wszystkim zaprezentowane są z perspektywy praktycznych oddziaływań. I tak, interwencje powinny opierać się w pierwszej kolejności na nawiązywaniu pozytywnej współpracy ze środowiskiem rodzinnym, a nie na redukowaniu negatywnych konsekwencji, na przykład nieobecności szkolnych. W związku z tym, że więzi rodzinne okazują się kluczowe dla przedstawicieli tej mniejszości etnicznej, zaleca się rozpoczynanie oddziaływań ukierunkowanych na wspieranie rozwoju szeroko pojętych kompetencji u młodzieży romskiej od pracy z rodzicami, z poszanowaniem romskiej tradycji, historii czy kultury, co w efekcie przekłada się między innymi na osiągnięcia szkolne. W rozdziale trzecim Stanislav Daniel przybliży znaczenie wczesnej edukacji i opieki nad małym dzieckiem, głównie w celu promowania pozytywnej świadomości związanej z tożsamością etniczną. Ma to szczególne znaczenie w obliczu wybieranej przez młodzież romską – w celu

uniknięcia dyskryminacji – asymilacji, co nie zawsze kończy się powodzeniem.

W części B, w dwóch rozdziałach autorstwa Carolyn Cass i Laury Ferrer-Wreder oraz Pasquale'a Musso i współautorów, przybliżone zostały teorie dotyczące adaptacji i dobrostanu, służące wyjaśnieniu sytuacji mniejszości romskiej. Niezwykle ważne jawi się zestawienie badań z udziałem młodzieży romskiej z wynikami dotyczącymi młodzieży pochodzącej z innych mniejszości etnicznych oraz młodzieży z ogólnej populacji. Przy czym, jak wynika ze specyfiki funkcjonowania młodzieży z mniejszości romskiej, uzyskiwane rezultaty wskazują przede wszystkim na istotne znaczenie tożsamości, w różnych jej obszarach. Zatem ważną rolę w procesie adaptacji młodzieży romskiej odgrywa nie tylko wspomniana wcześniej silna tożsamość etniczna, ale także tożsamość religijna czy zbiorowa. Wyniki podkreślają ponadto znaczenie odczuwanej tożsamości etnicznej przez rodziców romskich dzieci i młodzieży, jak również ogólnie rolę bliskich relacji w rodzinie romskiej. W części tej zostały zawarte także rozważania nad praktycznym wykorzystaniem wniosków z dotychczasowych badań dla poprawy jakości życia młodzieży romskiej. Autorzy zalecają, żeby w ramach planowanych oddziaływań brać pod uwagę trzy aspekty. Po pierwsze, należy dbać o zachowanie dorobku kulturowego mniejszości etnicznej, ale też zapewniać członkom mniejszości etnicznej możliwość dzielenia się tymi tradycjami z szerszą społecznością. Po drugie, istotne jest, aby wspierać kontakt członków mniejszości etnicznych z przedstawicielami spoza własnej społeczności. Po trzecie, interwencje powinny dążyć do wspierania rozwoju dwujęzyczności poprzez zapewnienie możliwości nauki języka kraju zamieszkania łącznie z językiem mniejszości etnicznej.

Część ostatnia (C), najbardziej rozbudowana, licząca siedem rozdziałów, składa się z doniesień z badań dotyczących problematyki pozytywnego rozwoju wśród młodzieży romskiej, jak również rozważań dotyczących dalszych kierunków badań i praktycznych implikacji. Autorzy ukazują złożoność życia Romów w różnych kontekstach kulturowych, chociażby

zamieszkujących Albanię, Bułgarię, Kosowo, Rumunię, Węgry czy Serbię. Badania, zarówno jakościowe, jak i ilościowe, przybliżają, w jaki sposób relacja między jednostką a środowiskiem może przyczynić się do optymalnej oraz udanej adaptacji młodzieży romskiej. Na przykład Nora Wium and Fitim Uka (rozdział 6 – *Positive Youth Development: an Empirical Study of Roma Youth*) analizują sposób postrzegania przez młodzież romską wewnętrznych i zewnętrznych zasobów oraz ich znaczenia dla pozytywnego rozwoju. Większość romskich adolescentów biorących udział w badaniu, pochodzących z Bułgarii i Kosowa, zadeklarowało występowanie u nich zarówno wewnętrznych, jak i zewnętrznych zasobów. Jakkolwiek, co interesujące, wielu młodych Romów nie doświadczało zewnętrznych zasobów z kategorii konstruktywnego wykorzystania czasu. Natomiast biorąc pod uwagę wskaźniki pozytywnego rozwoju, ponownie młodzież romska wskazywała na występowanie u nich różnych wskaźników, ale stosunkowo rzadko osoby badane deklarowały obecność trzech z nich – szkolnego sukcesu, różnorodności wartości czy wykazywania się przywództwem. Ponadto w testowanym przez autorów modelu dla wskaźników pozytywnego rozwoju istotne znaczenie miały tylko dwie kategorie wewnętrznych zasobów (zaangażowanie w naukę i pozytywne wartości) oraz jedna kategoria z zasobów zewnętrznych (*empowerment* – upodmiotowienie). Tym samym wyniki te wskazują na ważne obszary możliwych oddziaływań w celu wspierania rozwoju młodzieży romskiej.

W kolejnym rozdziale Deborah J. Johnson i współpracownicy (rozdział 7 – *Reframing the Narrative: Revealing Positive Youth Development in the Self-Descriptions of Roma Adolescents*) zaprezentowali badanie z wykorzystaniem jakościowych i ilościowych danych, zebranych wśród młodzieży romskiej mieszkającej w Bułgarii. W pierwszej kolejności za pomocą pytań otwartych uzyskano informacje dotyczące tożsamości młodych Romów – w obszarze samooceny, szeroko rozumianej samowiedzy czy relacji interpersonalnych. Następnie te jakościowe wyniki połączono z danymi ilościowymi dotyczącymi tożsamości etnicz-

nej, samooceny i optymizmu. Na bazie tych dwóch źródeł informacji zostały wyodrębnione trzy profile młodzieży romskiej: najliczniejszą okazała się grupa młodzieży „wolno wzrastającej” (*slow-rising*), znacząco mniej liczne były kolejne dwie wyróżnione grupy młodzieży „prężnej” (*buoyant*) i „stłumionej” (*stifled*). Analizy te ogólnie potwierdzają występowanie zasobów u młodzieży romskiej, takich jak pozytywny obraz siebie, także w zakresie tożsamości etnicznej, bliskie relacje rodzinne i relacje z przyjaciółmi, ale wskazują również na obszary, które wymagają wsparcia, między innymi zaangażowanie w szerszą społeczność, w tym społeczność szkolną.

Amina Abubakar i współpracownicy (rozdział 8 – *Associations between Social Connectedness and Academic Achievement among Roma Youth in Eastern Europe*) z kolei koncentrują się na funkcjonowaniu młodzieży romskiej w szkole. Młodzież ze środowisk romskich w wielu krajach Europy Wschodniej osiąga znacznie niższe wyniki w nauce w porównaniu z młodzieżą z ogólnej populacji. Ponadto odnotowuje się wyższy wskaźnik porzucania szkoły wśród romskich dzieci i młodzieży. Autorzy zwracają uwagę, że przyczyną tego zjawiska może być brak silnych więzi społecznych. Prezentowane w rozdziale wyniki wskazują, że bliskość społeczna, szczególnie szkolna, wiązała się z większym zaangażowaniem szkolnym, podczas gdy poziom wykształcenia rodziców pozytywnie korelował z osiągnięciami szkolnymi. Na uwagę zasługuje także fakt, że to właśnie wśród mniejszości romskiej znaczenie miały relacje rodzinne w testowanym modelu, natomiast w populacji ogólnej powiązania te były ogólnie słabsze. Ponownie zatem rodzina jawi się jako ważny zasób w życiu młodzieży romskiej.

W następnym opracowaniu Jekatyerina Dunajewa (rozdział 9 – *Youth Development, Education and Identity: A Case Study of Attitudes toward Roma Youth in Hungary*) przybliża, w jaki sposób narracje o tożsamości Romów funkcjonują w instytucjach edukacyjnych na Węgrzech. Dwa zaprezentowane studia przypadków ukazują sytuację młodzieży romskiej w formalnym i nieformalnym środowisku

edukacyjnym. Opierając się na dwóch opisanych przypadkach, autorka wysuwa wniosek, że stosunek do młodzieży romskiej w dużej mierze oparty jest na postrzeganiu młodzieży romskiej w kategoriach problemu, który należy naprawić, a ich rodziny często są traktowane jako źródło zaniedbań czy złych wzorów do naśladowania. Dodatkowo kultura romska, obejmująca język, tradycje oraz obyczaje, jest uważana za fundament występowania u młodzieży romskiej niedostatecznych osiągnięć, apatii czy też letargu. Te założenia kształtują charakter programów młodzieżowych, kierują także interakcjami między dorosłymi a młodzieżą. Autorka podkreśla tym samym, że tylko przy pozytywnym nastawieniu do zmarginalizowanej młodzieży programy rozwojowe mogą być efektywne.

W kolejnym rozdziale Marija Bingulac (rozdział 10 – *How Positive Youth Development Framework Can Improve Lives of Excluded People: The Case of Low-income Roma Youth in Serbia*) pokazuje natomiast ocenę alternatywnego programu edukacyjnego, opartego na założeniach koncepcji pozytywnego rozwoju młodzieży, skierowanego do dzieci romskich w Belgradzie, który ma na celu pomoc w odnalezieniu się w tradycyjnym systemie edukacyjnym. Co ważniejsze, w tej ewaluacji pojawiają się głosy samych osób zainteresowanych, czyli młodzieży romskiej i ich rodzin, które osobiście doświadczyły realiów edukacyjnych i ubóstwa. Program oceniany jest pozytywnie zarówno przez romskie dzieci, jak i ich rodziców (ale też sam personel). Ogólnie okazuje się, że przedstawiciele mniejszości romskiej liczą na edukację, aby przerwać cykl ubóstwa ich rodzin.

Dwa ostatnie rozdziały w tej części podsumowują zaprezentowane w monografii rozważania oraz wskazują na dalsze kierunki badań i oddziaływań (Peter Vermeersch, rozdział 11 – *Out of Margins: Reflections on Roma Youth Development*; David L. Sam i in., rozdział 12 – *Roma Youth Development in Context: What Next?*). Autorzy podkreślają, że badania i oddziaływanie oparte na założeniach koncepcji pozytywnego rozwoju młodzieży bez wątpienia mogą wiele wnieść do zmiany dyskursu na temat grup marginalizowanych i ubogich,

w których istnieje długa historia negatywnych stereotypów, uprzedzeń i dyskryminacji. Jednak jednocześnie wskazują, iż same założenia koncepcji pozytywnego rozwoju mogą okazać się niewystarczające, ponieważ dyskryminacja i uprzedzenia bardzo łatwo ulegają instytucjonalizacji i zakorzeniają się w środowisku społecznym, w którym żyją zmarginalizowane grupy. W takich sytuacjach, jak wskazują autorzy, pomocne może okazać się wprowadzenie pewnych założeń z koncepcji multikulturalizmu. Niektóre z tych założeń są spójne z założeniami koncepcji pozytywnego rozwoju młodzieży (i zostały przywołane w niniejszej recenzji w opisie części B monografii), warto przywołać natomiast te, które dopełniają praktyczne implikacje. Zaleca się zatem usuwanie barier strukturalnych i kulturowych, ale też wspomaganie młodzieży romskiej w pokonywaniu tych barier, które utrudniają pełny udział w społeczeństwie. Istotne jawi się również wspieranie inicjatyw społecznych mających na celu ograniczanie konfliktów etnicznych. Ważne jest także, aby instytucje publiczne szanowały i w adekwatny sposób reagowały na różnorodność panującą w społeczeństwie.

Podsumowując, autorzy w bogaty sposób opisują współczesną sytuację Romów w Europie, a także poza jej granicami. W książce przede wszystkim ukazane są różne potrzeby i doświadczenia młodzieży romskiej, w zależności od kontekstu kulturowego, które pozwalają lepiej zrozumieć różnorodność ich doświadczeń życiowych i tym samym promować pozytywny rozwój. Na uwagę zasługuje również podkreślenie znaczenia wyników badań dla analizy rozwoju adolescentów w innych podobnie traktowanych grupach mniejszościowych. Ukazana perspektywa teoretyczna oraz doniesienia z badań pozwalają na sformułowanie wniosków dotyczących ich praktycznego zastosowania na rzecz integracji i poprawy warunków życia następnych pokoleń Romów. Polecam zatem recenzowaną książkę studentom, badaczom, praktykom, decydom i odpowiednim interesariuszom zainteresowanym wspieraniem mniejszości romskiej, ale także innych marginalizowanych grup.

BIBLIOGRAFIA

- Bowers E.P., Geldhof G.J., Johnson S.K., Hilliard L.J., Hershberg R.M., Lerner J.V., Lerner R.M. (eds) (2015), *Promoting Positive Youth Development: Lessons from the 4-H study*. Springer.
- Lerner J.V., Phelps E., Forman Y., Bowers E.P. (2009), *Positive Youth Development*. John Wiley & Sons Inc.
- Lerner R.M., Roeser R.W., Phelps E. (eds) (2008), *Positive Youth Development and Spirituality: From Theory to Research*. Templeton Foundation Press.
- Shek D.T.L., Sun R.C.F., Merrick J. (eds) (2013), *Positive Youth Development: Theory, Research and Application*. Nova Science Publishers.